

KOMEDIOGRAFIJA FADILA HADŽIĆA

Nasko Frndić

U hrvatskom dramskom stvaralaštvu triju posljednjih desetljeća nastao je Hadžićev opus od 31 komedije i tri satirične monodrame kao integralni dio suvremenog kazališnog i društvenog zbiljanja. Sve što je napisao ovaj autor, vezano je sadržajem i likovima za mijene našeg vremena od 1952. godine kada je zagrebačka »Komedija« izvela prvo Hadžićevo djelo »Dosadnu komediju«, do posljednje njegove satire »Zmija« koja je ovog proljeća prikazana u »Jazavcu«.

Tako se u tri desetljeća pojavio, formirao i afirmirao ovaj komedio-
graf prepoznatljivo individualan, upravo samorodan u svom izrazu, a razumljiv i pristupačan širokim slojevima kazališnih gledalaca, ne samo u Hrvatskoj nego u cijeloj Jugoslaviji. Prema podacima Godišnjaka jugoslavenskih pozorišta u izdanju Sterijinog pozorja u sezoni 1980/81. Hadžić je bio sa 325 predstava na prvom mjestu, dakle najizvođeniji među dramskim autorima, klasicima i suvremenicima.

Satiričkom oštrinom bez politikantske računice i modernim komedio-
grafskim jezikom, koji je razumljiv u svim krajevima naše zemlje, Hadžić je postao domaćim autorom čak i u Sloveniji, što nije dosad uspjelo drugim mnogo uvaženijim autorima. U profesionalnim i amaterskim kazalištima Hadžićeva djela su pojam suvremene aktualne društvene i političke komedije, o kojoj se može imati bolje ili lošije mišljenje, ali ju se

ne može zaniijekati, jer ju je prihvatilo gledalište svih slojeva i nivoa obrazovanja i kulture.

Tematsku aktualnost, društvenu ažurnost i sadržajnu spontanost Hadžić je u svoje komedije prenio iz javnih medija u kojima je djelovao. Tako je postao komediografom koji crpi nadahnuće iz neposredne stvarnosti. Gotovo u svakom tekstu, već u prvim dijalozima, autor će uvjeriti čitaoca ili gledaoca da se to sve događa danas i ovdje, u neposrednom životu kojem fabulom i jezikom Hadžić daje svoje humorističko-satiričko obasjanje.

Iako se pretežno drži klasične podjele dramske radnje najčešće na dva dijela, uproščeno rečeno na zaplet i rasplet, u Hadžića je dramski čin slobodne forme koja se iz komedije u komediju osvježava, jer nije unaprijed zadana, nego je rezultat komedijskog događanja. U Hadžića nije teatar okoštala stvarnost nego je to scenska projekcija koja iskazuje vid realnosti obojen humorističkim pristupom, a u svom potekstu zrači i prema smijehu samom po sebi, vedrini koja razblažuje dušu, i prema satiri koja humorom razotkriva mane i slabosti pojedinca i društva.

Zanimljivo je da već prvi Hadžićev izvedeni tekst »Dosadna komedija« ima pirandelovsko pretapanje vanjskoga svijeta i teatra, lica iz života i glumaca sa scene. Takva sklonost prema eksperimentu prisutna je u Hadžićevu opusu na različite načine, a najviše kao teatar u teatru, u stalnom preplitanju života i kazališnog čina. On će i u odabiranju lica učiniti istraživačke pomake. Tako u komediji »Pet ludih sinova« među realne likove uvodi jedan sasvim imaginarni. René je izmišljeni peti brat umjetničke porodice koja živi u svom iluzionističkom svijetu. To nije spiritističko zazivanje duhova kojeg ima u našoj literaturi, jer je René pravi scenski lik koji razgovara sa svojom braćom, oni ga nude pićem, sluga Victor mu nalijeva čašiču, i to nepostojeće lice živi sugestijom autorove scenske mašte u toku cijele predstave. Na kraju kad otac ludih sinova razbije njihovu fantaziju testamentom kojim imanje ostavlja nepostojećem Renéu, i kad se luda braća razidu ko rakova djeca, a njihov otac, grof Pompignan ostane sâm sa starim slugom Victorom, slijedi ovakav dijalog:

Grof: ... Čuješ, imam jednu ideju — neka i René bude s nama.

Victor: Što će nam on?

Grof: Ništa ne jede, ne troši odjeću, ne treba čak ni krevet, a može biti vrlo zabavan.

Victor: Ima nešto u tome.

Grof: U životu ljudi vjeruju u mnogo toga i vesele se mnogo čemu što nikada nisu vidjeli i neće vidjeti i što možda uopće ne postoji... ali se uvjeravaju u sanjarijama da je tako... René, gdje si?

Victor: Eno ga miluje svoju pokojnu ajkulu... Baš sam radostan što imamo trećega za preferans...

Grof (René): Samo nas ne smiješ varati na kartama...«

Komedija »Pet ludih sinova« bila je Hadžićev humorističko-satirički komentar kojim je ovaj autor 1954. reagirao na ondašnju maniju snobovskog pomodarstva u našoj umjetničkoj neotpornosti prema utjecajima sa Zapada.

U dva iduća desetljeća, od 1954. do 1974. Hadžić će napisati petnaest djela i u njima će se jasno opredijeliti za politički teatar, i to je područje u kojem je Hadžić danas afirmirani komediograf, koji upravo zbog toga što i sam stoji na idejnim pozicijama društvenog sistema, ima prava i smjelosti da bude oštar u demaskiranju raznih devijacija dnevne politike kao i ponašanja pojedinaca, koji kao nekada francuski kraljevi sebe izjednačuju sa državom.

Za takav britak stav Hadžića karakteristična je njegova komedija »Revolucija u dvorcu«, tekst sa dosta satiričke žestine, koja na žalost nije adekvatno umjetnički realizirana u »Komediji« 1970. godine, i kao da je zbog tog blijedog starta ovo djelo u ideji sugestivne satiričke vrijednosti, ostalo u sjeni lakših, zabavnijih, ali manje oštih Hadžićevih komedija, kao što su »Političko vjenčanje«, »Ugledni gost«, »Čovjek na položaju«, »Naručena komedija«. U satiri »Dobro jutro, lopovi«, sa duhovitošću rođenog humoriste Hadžić će se okomiti na privredni kriminal sa izvozno-uvoznom manipulacijom našeg demokratskog povjerenja i otvorenosti prema svijetu na sve četiri strane.

Među komedijama tog razdoblja jedna je značajna ne samo kao politička, nego i kao tragalačka, jer obrađuje tematiku NOB-e na nov i dotad neuobičajen način. To je »Hitler u partizanima«. Upravo tim djelom Hadžić je pomakao granicu umjetničke slobode u prikazivanju poslije rata tabuizirane enobeovske tematike.

Već samim šokantnim naslovom »Hitler u partizanima« ovaj komediograf spaja dvije političke suprotnosti u jedinstvo humorističkog domišljaja, a zatim u djelu dopadljivom ležernošću Hadžić na svoj način depatetizira legendu partizanskog ratovanja. Kad se pažljivo pročita »Hitler

u partizanima«, vidi se koliko je tu autor ljudski rastvorio duše vrlih boraca, i to u blagom, šaljivom tonu, u komedijskom dramatiziranju opet na pirandelovski način teatra u teatru, tako uvjerljivo i duhovito da je nasmijao i danas nasmijava učesnike borbe kao i mlade generacije.

Ne samo da je patetičkog Hitlera i njegove generale učinio čaplinovski smiješnim, nego je Hadžić u ovoj komediji literarno živo i humoristički zanimljivo prikazao nekoliko tipičnih likova boraca, od kojih svaki nosi obilježja sredine iz koje je potekao. Partizan Meho je ilustrativan predstavnik Bosne u kojoj se i događa »Hitler u partizanima«. Kada u zapletu partizan Mrvica ode u okupirani grad da nabavi odjeću i brkove za Hitlera, pa ga dugo nema, onda borci o njemu razgovaraju, i što im najviše pada napamet, jeste jelo, i tada ljudski razumljivo proradi zavist u gladnima, pa se razvije ovakav dijalog:

»Meho: Nešto sam mislio, ovako sam mundaó u glavi — da se nije on nešto vratio ocu. Ondje ima jesti koliko hoćeš, a ovdje mu ništa nije osigurano — ni glava, ni trbuh.

Đuka: Kako možeš sumnjati u druga Mrvicu? On je zarobio dvojicu ustaša — sam samcat!

Meho: Dobar je on drug za borbu, ali znaš kako je... Kad ti recimo poredaju silna jela i pića, pa ti nešto misliš — što ću ja gore u planini da nosim glavu u torbi, a ovdje kod oca svaki dan ili pečena janjetina, ili sarma, ili bosanski lonac... ili tufahije...

Đuka: Što ti je to tufahija?

Meho: To ti je došlo ravno iz Turske, kad su još Turci bili ovdje okupatori... Kuhana jabuka u šećeru, sve slatko curi niz usta...

Đuka: Baš u šećeru?

Meho: Ja! Sva u šećeru! Pa onda izvadiš drob...

Đuka: Kome vadiš drob...

Meho: Jabuci, bolan, ne gostu. Prvo povadiš sjemenke iz nje, onda staviš u jabuku orahe, sitno mljevene, zalivene u šećeru — tako da je jabuka sva medena kao smokva...

Martin: Ako nastaviš tu priču o... futahijama...

Meho: Tufahija se kaže.

Martin (guta pljuvačku): Ako to nastaviš pričati iz dana u dan, dezertirat će nam borci kućama.«

Nakon ove pometovske priče na bosanski način o slastima dobrog jela, Hadžić daje priliku komandiru čete Mladenu da iznese svoju viziju

buduće države za koju se bore partizani. U civilu stolar Mladen zamišlja da će ta nova država biti kao dobro napravljen ormar od hrastovine, u kojem ne smije biti felera u šavovima ili da u stranice prodru crvi, pa da za godinu dođe mušterija i žali se na lošu izradu.

Ova usporedba čvrste države i hrastova ormara primjer je Hadžićevih poetskih varnica kojih ima u svim tekstovima, iako je on prije svega humorista, koji pronalazi bizarna rješenja za svoje komedijske zaplete i rasplete. Tako je u »Hitler u partizanima« izuzetno zanimljiv lik starijeg seljaka, suputnika NOB-e koji je stjecajem okolnosti bio stavljen pred ratni sud cijele čete, kada je u njegovoj torbi nađena nestala »Historja SKP (b)« i zbog toga što je bio već popušio pola te knjige krišom zavijajući cigarete, prema osudi čete seljak Prkač morao je otići u grad među okupatori i od određenog druga donijeti novu »Historiju SKB (b)«. Hadžić Prkačev izvještaj nakon povratka iz grada prikazuje dramatskim napetim unutarnjim humorom:

»Seljak: Te vaše knjige koju popuših, nigdje nema. Išao sam prvo na onu adresu koju mi dade komandir, ali taj čovjek više nije ondje. Kažu komšije — odveden je u zatvor. Onda sam išao u dućan gdje se prodaju knjige...

Doktorica: Nisi valjda u knjižari tražio »Historiju SKP (b)«?

Seljak: Jesam, što ne bi, nije knjiga — municija, pa da netko posumnja radi čega mi treba. Pitao sam dućandžiju s cvikerima i pokazao mu vašu cedulju, a on kaže — da nikad nije čuo za takvu knjigu. To reče pa nestade među knjigama — kao da ga je proćeralo na zahod.

Doktorica: Sreća tvoja!

Seljak: ... Onda sam navratio kod učitelja u selo... Pitao sam ga ima li on ovu popušenu, a on kaže — što će ti to, Franjo? Ja mu velim — treba mi ućo, za duhan, čuo sam da je lijep, tanak papir — a on veli — dobar je to papir, Franjo, ali opasan po zdravlje... Onda mi dade jednu drugu knjigu i šapnu — odnesi to onima koji te poslaše i reci im — neka budalu ne šalju u političke akcije, jer će ostati bez glave.

Knjiga koju je Prkač donio iz grada u zamjenu, bio je Tolstojev »Rat i mir«.

Komedija »Hitler u partizanima« obiluje takvim humorom apsurdna i to u našoj pučkoj, narodnoj varijanti. Na ivici zbivanja prožimaju se komika i tragika kao bitno obilježje tog herojskog vremena. Hadžić neiz-

bježnu patetiku borbe zamjenjuje humorom situacije, ne umanjujući emocije koje su bile dominantne u spontanim reakcijama partizana.

Hadžić se još jednom vratio partizanskoj tematici komedijom »Špijun« (1977), punoj prave kriminalističke napetosti sa humorističkim retušom likova i događaja, sa obiljem zrelih dramskih situacija, u atmosferi seoske rudimentarnosti, u košmaru ratne opasnosti, ali sa stalno prisutnim opažanjima humoriste, koji će makar prigušenim smijehom i optimističkom vedrinom pronaći izlaz prema razgaljujućem završetku.

I pored uspješnih izleta u partizansku tematiku u seoskim ambijentima, Hadžić je ipak dominantno urbani komediograf koji je stvorio svoj stil i svoj način humorističkog otkrivanja suvremenih individualnih i društvenih devijacija u sferi kulture i umjetnosti, porodice i šire radne zajednice, od sitnih činovnika, do visokih državnih službenika i rukovodilaca. Hadžiću se ponekad prigovara da je suviše blag humorista, da se bavi komikom života malih ljudi. U Hadžićevu brojnom opusu ima i takvih djela, ali ima više onih u kojima je krug satiričke tematike proširen i preko granica direktorske jurisdikcije. U »Državnom lopovu« (1977) Hadžić je energijom pravog satiričara doveo na pozornicu savjetnika ministarstva koji je došao u sukob sa zakonom. Iako je dospio u pravi zatvor, prema savjetniku se zatvorski čuvar ponaša kao prema uvaženom članu društvene zajednice koji je, eto, za neko vrijeme smješten iza brave. Ritualom ponašanja prema tom izuzetnom uhapšeniku satiričar nas podsjeća da hijerarhija postoji i u zatvoru.

Na toj razlici tretiranja dvaju osuđenika koji su u istoj sobi, Hadžić humoristički osvjetljava dva dobro odabrana lika, različita po statusu u društvu, kao i po godinama i životnom iskustvu:

»Čuvar: Čuo sam neku svađu? (Kikiju) Sigurno si ti nešto vrijeđao gospodina?

Kiki: Ne petljaj se ti u naše stvari!

Čuvar: Nisi ovdje u hotelu da imaš neke privatne stvari, ako još jednom naljutiš gospodina, ideš na tavan!

Kiki: A ako je gospodin, odnosno drug savjetnik naljutio mene — ide li on na tavan?

Čuvar (d. lopovu): Jeste li ga čuli. Najgore su ove ženidbene varalice, žene ih razmaze pa im udari u glavu.

D. lopov: Pustite ga, nije on kriv! Ja imam malo loše živce, prvi puta sam u ovakvoj situaciji ...

Kiki: Kad sam ja prvi put ušao u zatvor, mislio sam da će propasti svijet... (ironično) a sad kad vidim mog čuvara — kao da mi sunce grane...

Čuvar: Je l' ti to mene zajebavaš, da izvine gospodin?

Kiki: Ne dao bog, ti si meni i sunce i mjesec — ti trneš i pališ ovu žarulju!

Čuvar: Malo ću ja tebe srediti (uzima porcije od večere i vidi da je jedna puna) Vi niste jeli, zar vam ne valja?

D. lopov: Miriše na tutkalo.

Čuvar (pogleda Kikija): To vam je sigurno on rekao da vam ogadi hranu i pojede obje porcije... Govorit ću ja sutra s direktorom da vas prebaci u drugu sobu...

D. Lopov: Nemojte, meni je ovdje dobro...«

A najnovija Hadžićeva satira »Zmija« na još bizarniji i otvoreniji način govori o našim deformiranim mentalitetima i ruiniranim međuljudskim odnosima. Satirička atmosfera raste do groteske kada u drugom dijelu »Zmije« odbjegli robijaš s pištoljem u ruci u prisustvu dozvanih novinara i ličnosti koje su se našle u advokatskoj kancelariji, drži konferenciju dijeleći lekcije štampi i društvu. Međutim, glavni satirički šlag ovog teksta je razvod druga iz najvišeg foruma, koji uzima mladu sekretaricu, a preko svog šefa kabineta advokatskim putem otprema svoju dosadašnju drugaricu.

Ovdje se moramo zaustaviti na bitnoj činjenici za prihvaćanje i stvarno usvajanje Hadžićeve komediografije. On je imao mnogo povjerenja u redatelje i glumce, pa nije vodio računa koja će mu ekipa predstaviti djelo gledaocima. A pokazalo se da je to i te kako važan faktor. Mnogo se redatelja okušavalo na komedijama i satirama Fadila Hadžića u proteklih trideset godina, a najviše uspjeha kod publike i kritike Hadžić je imao u redateljskoj postavi Georgija Para. Čak je i ansambl »Komedije« bio podesan da dosegne maksimum svojih mogućnosti. Tako se dogodilo sa »Političkim vjenčanjem«, »Naručenom komedijom«, »Češnjem«, a talentirani Miro Međimorec prvi je otkrio izuzetne komediografske vrijednosti »Hitlera u partizanima«. Sada je suradnja Koste Spaića sa »Jazavcem« pokazala još izrazitiju komediografsku dimenziju Fadila Hadžića sa najnovijim djelom »Zmija«. Spaić je uspio stvoriti pravu teatarsku atmosferu i glumce »Jazavca« pokrenuti u slojevitu kazališnu igru.

Prema tome, nije dovoljno samo napisati dobar tekst, još je važnije imati pravu umjetničku ekipu koja će ga moći na odgovarajući način predstaviti gledalištu.

Preobilan je kvantum djela Fadila Hadžića i daleko bi nas odvelo raščlanjivanje svakog pojedinačno. Međutim, moramo svratiti pozornost na nekoliko tekstova u kojima se autor bavi međuljudskim i ostalim problemima u radnim kolektivima. To je područje osobito privlačno za široku kazališnu publiku, koju prepoznavanje vlastite situacije neodoljivo tjera na smijeh. Tu je prije svega »Muholovka«, pa »Piramida«, a posebno je naišao na velik odaziv gledalaca »Češalj«, komedija u kojoj se prepleću privatni i društveni problemi. I u »Češlju« je ilustrativan primjer kako se u Hadžića struktura djela poistovjećuje sa intenzitetom i ritmom fabule, koja ovdje ima početak karakterističan za građanske porodične teme, ali se tokom zapleta krug događaja širi, sukob se prenosi iz obiteljske atmosfere u dramatiku radnog kolektiva, u kojem je dotični muž direktor. Tako ova obiteljska komedija postepeno prerasta u komičnu dramu jednog poduzeća sa vrlo izraženim individualnim interesima i ambicijama u borbi za ključne pozicije.

Pa i dalje, u društvenoj sferi širi se fama o skandalu koji se pojavio:

»Skok (ženi): Ti ćeš, vidim, napisati knjigu o toj temi.

Ana Skok: Te su knjige već napisane, dragi moj! Bogati starkelja i mlada žena željna visokog društva, lijepih haljina i skupog nakita... samo i te ženske nisu sve jednake i šteta je što si ti odabrao najjeftiniju od njih koja nema para ni da si kupi pošten češalj! Pogledaj ga, molim te!... Izvor zaraznih bolesti! Ako već nisi i ti zaražen i onaj što mu sad ukazuju visoke počasti u Kini...

Skok: Po tebi će, na koncu, zbog tog idiotskog češlja izbiti treći svjetski rat...

Ana Skok: Neka izbije! Toliko da znaš, ovo je tvoj i Tomićev »Wattergate«!... Koliko ja znam onu njegovu, ta ima tako papren jezik, da će je čuti i savezni parlament... Bit će to kolač za našu društvenu javnost, željnu skandala iz visokih krugova... Koliko je samo takvih češljeva ostalo na podu državnih automobila, pa su ih poslušni šoferi diskretno bacali u prvi jarak, a sve zbog toga da se ne ruši ugled dobrih drugova, jer biografija dobrog druga nije njegova privatna biografija, to je državna biografija...«

Iako se ranije moglo naći izvjesnih utjecaja, nušićevskih rješenja u fabuliranju i oblikovanju likova, Hadžić se u posljednjem desetljeću razvio u samorodnog komediografa vlastitoga stila. On je stvorio komunikativan jezik humorističkoga nerva, vrlo efektivnih suvremenih asocijacija. U cjelini njegov komediografski izraz blizak je gradskom modernom čovjeku na svim jugoslavenskim relacijama, jer se ovaj autor služi prepoznatljivom govornom leksikom i humorom civilizacijske univerzalnosti. Hadžićeva jezička spontanost obiluje svakidašnjim dosjetkama koje na predstavama pobuđuju smijeh u svim slojevima i uzrastima gledalaca.

Ovaj autor sve više stječe popularnost jer bez dlake na jeziku ismijava i satirizira sve što je nazadno i nakaradno u našem društvu: beskičmenjaštvo, karijerizam, dvoličnost, poltronstvo, samoživost, frazerstvo, dvostruki moral, privredni kriminal, zlorabu položaja; on u svojim djelima demaskira lažne veličine, umjetnički snobizam, ideološki fanatizam, kao i razne varijacije ljudske gluposti, primitivne agresivnosti i ostapbenderovske smicalice radi ostvarivanja lične koristi i lagodnog života.

I značajno je da Hadžić nije satiričar koji pretjeranim količinama političke žuči izaziva mučninu u želucu čitalaca ili gledalaca, nego je humorista koji svojim komedijama prije svega pobuđuje smijeh, tu blagotvornu ljudsku osobinu. Često je taj kolektivni grohot u teatru i na račun gledalaca, a na taj način se najlakše istjeruje mrak iz ogrubjelih ili samoživih duša. Koliko se ljudi smiju, toliko su slobodni, toliko su zadovoljni i samosvojni i toliko su skloni da budu solidarni i humani. Tu vrstu smijeha Hadžić njeguje u svojoj komediografiji, i oni koji traže još više žestine, još više satiričke ubojitosti, u njegovim tekstovima, ugrožavaju ravnotežu koju je Hadžić pronašao u svom humorističkom i kritičkom promatranju života oko nas.

I privodeći kraju ovo izlaganje o Hadžićevoj komediografiji, ne mogu zaobići činjenicu da se ovaj Hercegovac u Zagrebu uspješno aklimatizirao u hrvatskoj, prvo novinskoj, zatim filmskoj i kazališnoj kulturi, ali je ostao nekim leksičkim nitima vezan i za bosansko-hercegovački govorni melos.

I kad se osvrnemo, tri, četiri desetljeća unatrag, malo je autora i djela komedijskog i satiričkog žanra: Joža Horvat, Drago Gervais, Slavko Kolar, zatim Pero Budak, Duško Roksandić, Feđa Šehović, Ivan Kušan i Tomislav Bakarić, i tek prije desetak godina pojavio se Ivo Brešan.

Ovom spisku dodajmo još dvojicu mladih — Milana Grgića i Hrvoja Hitreca, i time je popis završen.

U kontekstu ovog malobrojnog spiska komediografa, opus Fadila Hadžića dobiva posebno značenje. On je sam napisao dvostruku kvotu djela koliko svi hrvatski komediografi poslije rata. Pa ipak u novinskoj kritici i teatrološkim sintezama još nije vrednovan pravom mjerom. To je, zna se, tradicionalna boljka naše dramske valorizacije. Dr Branko Hećimović u eseju o Hadžićevoj komediografiji u Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 146, na str. 250, pita se: »Nije li napokon vrijeme da se odnos prema komediji, određen povijesno i djelomice vezan uz njenu narav, promijeni, i zar se uostalom i ne mijenja kao što se mijenja i sama komedija koja i nije više, kao što pokazuje i Hadžićev primjer, to što se obično misli i tvrdi da jest.«

Ovakav Hećimovićev pristup našoj suvremenoj komediografiji poticajan je za temeljitije preispitivanje mjesta komedije u suvremenom dramskom stvaralaštvu. Trebalo bi na osnovu postojećih činjenica u suvremenoj kazališnoj praksi — a za to je ilustrativan primjer Fadila Hadžića — izvršiti reviziju dosadašnjih mišljenja u kojima je prisutno minoriziranje komediografije.

Ne bi dobro bilo da se u našem vremenu replicira sudbina Nušića kojeg je međuratna meritorna kritika nazivala »piskaralom šaljivih komedija«, a pokazalo se da su to djela trajne vrijednosti.

Fadil Hadžić je komediograf i satiričar koji teži promijeniti neke tradicionalne navike građanskog mentaliteta i žigosati deformacije u sistemu, ali ne kao žučni opozicionar nego kao satirički raspoloženi društveni psihijatar. U tome mu je neophodna podrška objektivne kazališne kritike i teatrološke periodike.

Potrebu za novim pristupom suvremenoj komediografiji pa i komediografiji uopće, nameće činjenica da humor postaje nasušnom potrebom današnjeg čovjeka koji želi smijati se da mu se ovaj teški život učini lakšim, vedrijim, ljepšim.

Beaumarchais je rekao da se svemu smije, da ne bi od straha zbog svega morao plakati. A njemački romanopisac Wilhelm Raabe je smatrao smijeh jednom od najozbiljnijih stvari. Prezimenjak velikog filozofa, slikar Feuerbach Anselm je zapisao: »Humor prenosi dušu preko ponora i uči je da se igra sa vlastitom boli«.